

- школярі, учні ПТУ	-	26,0	-	-	-	-	48,0	-	26,0
- із середньою освітою	3,0	27,0	14,0	-	7,0	7,0	14,0	-	28,0
- з вищою освітою	-	20,0	-	-	-	-	32,0	-	48,0

Примітка: АП – адміністративне право; ЦП – цивільне право; ТП – трудове право; КП – конституційне право; СП – сімейне право; ЖП – житлове право; КрП – кримінальне право; ПП – підприємницьке право; П – усі галузі права.

Ці дані у певній мірі підтверджуються виразністю стереотипних форм протиправної поведінки в молодіжному середовищі. Протиправні дії, чинені у формі стереотипності, у більшості поширюються в ситуаціях злочинства, крадіжки, хуліганства. При вивченні стереотипних форм протиправного поведінки цікаво проаналізувати їх прояв в залежності від статі, віку та освіти. Так, по суб'єктивній оцінці осіб чоловічої статі, найбільше поширення серед стереотипних форм протиправного поведінки в молодіжному середовищі мають крадіжки, хуліганство, проституція. Причому найбільший прояв даних форм поведінки типовий для 14-17-літніх юнаків.

По суб'єктивній оцінці осіб жіночої статі найбільш розповсюдженими стереотипами протиправного поведінки є крадіжки, злочинства, дрібне хуліганство і звалтування. Перевага цих стереотипних форм поведінки також зв'язується з юнацьким віком.

Таким чином, узагальнюючи отримані дані, можна зробити наступні висновки:

1. Рівень правової компетентності характеризується у більшій мірі "частковістю" і "недостатністю".

2. Незважаючи на перевагу законслухняності громадян, звертають на себе увагу достатньо високі показники осіб, що відносять себе до незаконслухняної категорії суспільства (від 18 до 55 % випадків).

3. Високі прояви незаконслухняності підтверджу-

ються досить високим рівнем особистісної спрямованості на здійснення протиправних дій (середній рівень спрямованості в осіб чоловічої статі складає 68 % випадків, в осіб жіночої статі – 65 %).

4. Найбільшу значимість у правовій компетентності громадян складають цивільне і кримінальне право, у той час як інші галузі права залишаються незатребуваними.

5. Найбільші прояви протиправних дій молоді, по механізму стереотипності, зустрічаються у формі крадіжок, злочинства, хуліганства, тобто в тих видах спрямованості, що відносяться до високо актуальних з погляду правової компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Майерс Д. Социальная психология. -СПб.: Питер Ком, 1998. -688 с.
2. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: Норма и патология. -М.: Наука, 1982. -287 с.
3. Пискарев Д.П. Социально-психологические стереотипы противоправного поведения молодежи: Учебное пособие Ин-т психологии РАН; Межд. акад. психол. наук; Костр. гос. ун-т им. А. Некрасова. -Москва-Кострома, 1999. -120 с.

Надійшла до редколегії 13.06.2004

САМОЙЛОВ Н.Г. ПРАВОВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ПОТЕНЦИАЛЬНАЯ ГОТОВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ К ПРОТИВОПРАВНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

Проведен сравнительный анализ уровня правовой компетентности и потенциальной готовности к противоправному поведению законопослушной молодежи и молодых людей, которые отбывают уголовные наказания.

SAMOJLOV N.G. LEGAL COMPETENCE AND POTENTIAL READINESS OF YOUTH FOR ILLEGAL BEHAVIOR

The comparative analysis of a level of legal competence and potential readiness for illegal behavior of law-abiding youth and young people which endure criminal punishments is carried out.

УДК 159.9.018

О.В. ТИМЧЕНКО, докт. психол. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

ПРЕДМЕТ, ЗАДАЧИ ТА МЕТОДИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЙ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуті концептуальні положення нового науково-практичного розділу юридичної психології – екстремальної юридичної психології.

Борьба зі злочинністю, охорона громадського порядку ніколи не були легкою і безпечною справою лише

за роки незалежності нашої країни у протистоянні криміналітету загинуло близько 830 працівників міліції, діста-

ли поранення – 5400. Тисячі людей – правоохоронці та члени їх сімей – постраждали сьогодні не тільки фізично, але, перш за все – психологічно.

Чи все зроблено практичними психологами ОВС для того, щоб ці люди не відчували наслідків посттравматичних стресових порушень? На це питання можливо буде дати позитивну відповідь тільки тоді, коли кожний фахівець-психолог чітко усвідомить концептуальні підходи щодо вивчення розвитку професійного стресу та його наслідків, матиме відповідну психодіагностичну базу для його вивчення, буде озброєний сучасними методами прогнозування можливих наслідків діяльності людини в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності та надання психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Дати відповідь на ці складні питання і покликана екстремальна юридична психологія.

На нашу думку, *екстремальну юридичну психологію* можливо визначити як науково-практичний розділ юридичної психології, що вивчає психологічні закономірності діяльності правоохоронних органів при виникненні надзвичайних обставин і ситуацій, пов'язаних із підвищеним професійним ризиком, небезпекою для життя та здоров'я, та розробляє науково обґрунтовані заходи психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності персоналу ОВС при виконанні задач в умовах, потребуючих граничної мобілізації фізичних, психологічних і моральних якостей особистості.

Виділення екстремальної юридичної психології як окремого науково-практичного розділу юридичної психології ми пов'язуємо з особливими морально-правовими аспектами діяльності правоохоронців в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової та службово-бойової діяльності.

Фактично, екстремальна юридична психологія здійснює синтез основ психологічних знань з питань діяльності особистості в особливих умовах і основ норм права, які регулюють поведінку та взаємовідносини між індивідами, між особистістю та суспільством в умовах надзвичайних обставин і ситуацій.

Предметом екстремальної юридичної психології є вивчення загальнопсихологічних закономірностей функціонування психіки та життєдіяльності індивіда в зоні граничних можливостей організму, особистості, групи, соціуму, а також удосконалювання управління та практичної діяльності правоохоронних органів у кризових та надзвичайних обставинах і ситуаціях.

Методологічну основу екстремальної юридичної психології можуть скласти концептуальні підходи щодо вивчення психологічного (професійного) стресу (В.О. Бодров, Л.О. Китаєв-Смик, R. Lazarus, А.Б. Леонова, Н.І. Нанько, Г. Сельє, С.Д. Spielberger, В.В. Суворова та ін.).

Суттєве значення для розвитку екстремальної юридичної психології мають:

- положення, що пов'язані з розробленою у вітчизняній психології теорією єдності психіки і діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв,

Б.Ф. Ломов і ін.);

- теоретичні положення загальної та генетичної психології, що розкривають закономірності розвитку особистості як суб'єкта власної життєдіяльності (С.Л. Рубінштейн, С.Д. Максименко та ін.);

- системно-структурний підхід щодо вивчення психологічної готовності до діяльності (О.Д. Ганушкін, М.І. Д'яченко, Л.С. Нерсисян, В.М. Пушкін, О.Д. Сафін, М.І. Томчук та ін.);

- концепція відстрочених реакцій на травматичний стрес (посттравматичних стресових реакцій) (Ф.В. Бассін, Д. Вільсон, М. Горовиць, Л.А. Пергаменщик, Н.В. Тарабарина, Ч. Фіглі, З. Фрейд, Д. Шпігель та ін.).

Джерела екстремальної юридичної психології як науково-практичного розділу юридичної психології, складають:

- нормативно-правові документи, що стосуються вдосконалення діяльності правоохоронних органів України;

- дані про особливі психічні стани і реакції, що спостерігаються в ризиконебезпечних ситуаціях (Ю.О. Олександровський, Г.О. Балл, М.Д. Левітов, Л.Ф. Шестопалова та ін.), у тому числі – правоохоронної діяльності (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, І.О. Котенев, В.С. Медведєв, О.М. Столяренко та ін.);

- праці сучасних вітчизняних психологів із теорії та практики психологічної допомоги (О.Ф. Бондаренко, В.П. Москалець, Н.В. Чепелева, С.І. Яковенко, Т.С. Яценко та ін.).

Задачі, які повинні вирішувати екстремальна юридична психологія, визначаються різноманітністю та складністю теоретичних і практичних проблем, що входять у сферу діяльності правоохоронних органів. Дослідження в межах екстремальної юридичної психології мають своєю задачею удосконалювання психологічного добору та психологічної підготовки правоохоронців до діяльності у кризових та надзвичайних обставинах і ситуаціях, а також, розробку засобів захисту особового складу від травмуючого впливу психогенних факторів оперативно-службової та службово-бойової діяльності.

До основних задач сучасної екстремальної юридичної психології можна віднести:

- визначення оцінки напруженості праці та психофізіологічної "вартості" основних видів правоохоронної діяльності;

- визначення факторів професійної незадоволеності серед працівників правоохоронних органів України та основних функціональних порушень психічної сфери особистості, що виникають у правоохоронців в процесі оперативно-службової та службово-бойової діяльності;

- вивчення психологічних особливостей дій працівників правоохоронних органів у ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової та службово-бойової діяльності;

- дослідження психологічного впливу різноманітних стрес-факторів оперативно-службової та службово-бойової діяльності на правоохоронців;

- розробку новітніх методів і психотехнологій в межах екстремально-психологічної підготовки правоохоронців;
- удосконалення професійно-психологічної підготовки персоналу ОВС і працівників інших правоохоронних органів України щодо забезпечення особистої безпеки та виживання в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової та службово-бойової діяльності;
- вивчення психологічних особливостей забезпечення правопорядку в умовах надзвичайних обставин і ситуацій;
- вивчення психологічних особливостей управління працівниками правоохоронних органів у кризових та надзвичайних обставинах і ситуаціях;
- психологічне забезпечення переговорної діяльності при проведенні контртерористичних операцій та звільненні заручників;
- психологічний супровід попередження та припинення групових порушень громадського порядку та масових безладь;
- діагностика, профілактика та корекція негативних психічних станів, що виникають у правоохоронців під впливом ризиконебезпечних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності;
- надання екстреної психологічної допомоги правоохоронцям, які зазнали сильний психотравматичний вплив при виконанні професійних обов'язків;
- розробку сучасних методів постекстремальної роботи з правоохоронцями, психологічне забезпечення відновлювального періоду діяльності особового складу після виконання складних задач оперативно-службової та службово-бойової діяльності;
- розробку сучасних методів надання психологічної допомоги правоохоронцям, які застосували табельну зброю та спеціальні засоби для припинення правопорушень;
- організацію психологічної допомоги пораненим працівникам та членам їх сімей, а також членам сімей загиблих правоохоронців при виконанні службових обов'язків.

Вирішуючи ці питання, екстремальна юридична психологія сприятиме кращій підготовленості, більш оптимальній адаптації особового складу до ризиконебезпечних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності, зняттю рівня психічних втрат і психічної неадекватності серед правоохоронців та успішному подоланню можливих негативних психічних наслідків кризових та надзвичайних обставин і ситуацій.

Екстремальна юридична психологія використовує систему методів як психологічної науки в цілому (тому що це – науково-практичний розділ юридичної психології), так і специфічну сукупність методів, які забезпечують процес пізнання її предмету.

Класифікація методів, що використовуються в сучасній юридичній психології, найбільш повно розкрита у підручнику "Юридична психологія" [1, с.23-27]. Ми не

будемо цитувати наведену класифікацію, а лише звернемо увагу на деякі особливості використання окремих методів дослідження в межах екстремальної юридичної психології.

Так, наприклад, при вивченні рівня адаптації персоналу ОВС до умов впливу стрес-чинників підвищеної інтенсивності, досліднику-психологу необхідно визначити етапи становлення системи адаптації, критерії її сформованості, виділити основні компоненти структури цього феномену, стратегію розвитку його складових у часі і рушійних сил цього розвитку.

Крім того, необхідно чітко усвідомлювати, що адаптація до діяльності являє собою достатньо тривалий процес, який важко уловити протягом однієї-двох годин лабораторного експерименту, або простежити шляхом ряду вимірів протягом визначеного часу перебування правоохоронця в умовах стрес-чинників підвищеної інтенсивності.

Багато хто з догматичних психологів-дослідників, мовляв би, що єдино вірним і найбільш валідним методом у такій ситуації може бути моделювання багатодобових експериментів, які би дозволили простежити процес адаптації у всій сукупності її психологічних і соціально-побутових проявів. Проте складність і багатоплановість задач, що виконуються правоохоронними органами в умовах оперативно-службової та службово-бойової діяльності, не дозволять провести вивчення адаптації з використанням даного методу. Існуючий ліміт часу виконання службово-бойової задачі, фактично, зведе нанівець весь арсенал існуючих сьогодні психологічних методів вивчення даного феномену.

Цей приклад переконливо свідчить, що використання існуючих сьогодні психологічних методів дослідження в межах екстремальної юридичної психології, повинно бути дуже зваженим. У кризових та надзвичайних обставинах і ситуаціях використання більшості існуючих методів дослідження є не тільки недоцільним, але й буде перешкоджати виконанню працівниками правоохоронних органів складних задач оперативно-службової та службово-бойової діяльності.

Ми вважаємо, що у надзвичайних ситуаціях оперативно-службової та службово-бойової діяльності найбільш доцільними методами дослідження будуть серед головних методів психологічного дослідження – метод спостереження, а серед додаткових методів психологічного дослідження – метод аналізу продуктів діяльності.

Знання психологічних особливостей конкретного працівника правоохоронних органів, можливість за допомогою психологічної науки заздалегідь прогнозувати його поведінку в різноманітних за складністю ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової та службово-бойової діяльності дозволить офіцеру-керівнику звести до мінімуму рівень фізичних і психічних втрат серед особового складу. Але практична цінність відомостей про конкретного працівника правоохоронних органів багато в чому залежатиме від своєчасності, якості, обсягу і спосо-

бів отримання вірогідної інформації про нього. З чого ж треба починати керівнику органу (підрозділу) внутрішніх справ психологічно обгрунтоване вивчення персоналу ОВС? Відповідь на це запитання ми запропонуємо у наступній статті, де спробуємо розглянути побудову програми і методику вивчення психологічних особливостей персоналу ОВС на прикладі міліціонера спецпідрозділу "Беркут".

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. –Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. –640 с.

Надійшла до редакції 13.05.2004

ТИМЧЕНКО А.В. ПРЕДМЕТ, ЗАДАЧИ И МЕТОДЫ ЭКСТРЕМАЛЬНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Рассмотрены концептуальные положения нового научно-практического раздела юридической психологии – экстремальной юридической психологии.

TIMCHENKO A.V. THE SUBJECT, TASKS AND METHODS OF EXTREME LEGAL PSYCHOLOGY
Conceptual positions of the new scientific-practical unit of judicial psychology - extreme judicial psychology are construed.

М.О. ЧУНОСОВ

Кримський юридичний ін-т Національного ун-ту внутрішніх справ

УДК 316.62:159.9.019.4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Розкриті поняття складної та екстремальної ситуації в діяльності працівників ОВС, а також особливості формування адекватної поведінки працівника ОВС при виконанні службових обов'язків у небезпечних ситуаціях.

Ефективність правоохоронної діяльності визначається здатністю працівника правоохоронних органів вчасно приймати правильні рішення в екстремальних ситуаціях [1]. Поняття "екстремальний" (від латинського *extremum* - крайність) - уживається для об'єднання понять максимуму і мінімуму. При вживанні поняття "екстремальність" звичайно ясно, що мова йде не про нормальні, звичайні умови діяльності, а про обставини, що істотно від них відрізняються. Екстремальність обумовлюється не тільки інтенсивністю впливів на людину, але й іншими параметрами, такими як якісна своєрідність середовища, у якій може проходити людська діяльність, характером впливу, об'єктивною складністю виконуваних задач. Одним із найважливіших факторів екстремальності є час. Вважається, що цей фактор може істотно визначити екстремальність впливу, і отже ступінь напруженості, а також її ефект - це порозумівається тим, що доступний людині оптимальний темп діяльності, у різних осіб неоднаковий. І перехід через індивідуальні межі веде

до виникнення психічної напруженості [2].

При характеристиці екстремальних ситуацій указуються такі ознаки, як "складні", "важкі", "особливі", "критичні", "аварійні", "надзвичайні", "екстремальні", "надзвичайно-екстремальні", "гіперстресові" і т.п. Цей перелік вже сам по собі свідчить, що не існує єдиної термінології для опису розглянутих ситуацій. Так, в одному випадку акцент ставиться на характеристиці об'єктивних особливостей стимуляції ("складні умови"), в іншому – на відношенні суб'єкта до цієї стимуляції ("важкі умови"), у третьому – на переважному компоненті емоційного стану та ін. Більш того, зустрічається різне розуміння тих самих термінів. Так, поняття "екстремальні умови" одні автори визначають як "несприятливі для життєдіяльності", інші – як "граничні, крайні значення тих елементів ситуації, що у середніх своїх значеннях служать оптимальним робочим чи тлом, принаймні, не відчуються як джерело дискомфорту", треті – як умови, що вимагають мобілізації звичайних "буферних", а іноді і